

Summary

Tserkovna O. V. The elements of civil liability for injury. — Article.

Examined and characterized tort, its nature and composition. It is noted that the tort is a special type of offense because there can be a so-called incomplete or truncated structure. The comparative analysis of tort with an administrative offense. We investigate the recovery of damages, according to which damage must be compensated in cash or other form which provides the most complete satisfaction of the interests of the victim, whether physical or legal person.

Keywords: composition of the offense, tort, administrative offense, injury, moral damage, lost profits, wrongful conduct, causation.

УДК 347.24:630“1917/90”

Н. Г. Юрчишин

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЛІСИ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД (1917–1990 РР.): СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ліси забезпечують умови для існування одних з найбагатших за біорізноманіттям екосистем на Землі, а також умови існування для 90 % видів, яким загрожує небезпека зникнення. Біорізноманіття має надзвичайно велике значення для практичного життя людства, наприклад, забезпечуючи сировину для ліків та рослинних екстрактів. Соціальна цінність лісів, починаючи від рекреації і закінчуючи духовними і культурними цінностями, дедалі більше визнається основою для людського здоров'я [1, 119]. Виходячи з цього, створення ефективної правової бази охорони лісів є однією з пріоритетних проблем сучасної юридичної науки.

Однак на сьогоднішній момент не розроблена концепція розвитку права власності на природні ресурси, в тому числі і на ліси. Переносити сценарії розвитку правового регулювання лісової галузі, які застосовуються в зарубіжних країнах, в українські умови є малоперспективним шляхом вирішення даної проблеми. Україна має цілу низку особливостей, які треба враховувати при удосконаленні інституту права власності як одного із центральних інститутів лісового права в цілому. Крім цього, в історії нашої країни є значний досвід правового регулювання даного інституту. Одним із періодів становлення розвитку інституту права власності на ліси є радянський. Аналіз досвіду, накопиченого за цей період, дозволить вплинути на становлення та формування інституту права власності на ліси у сучасний період розвитку лісового законодавства України.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідженню теоретичних питань щодо становлення та розвитку лісового законодавства СРСР у різні історичні періоди присвячена значна увага науковців. Зокрема, вказані питання розглядають у своїх працях В. В. Костицький, В. Л. Мунтян, В. П. Нешийвода, В. І. Семчик, С. М. Шершун та інші науковці.

Постановка завдання. Викладене зумовлює необхідність постановки як мети дослідження особливостей становлення та розвитку правового регулювання інституту права власності на ліси в радянський період (1917–1990) на підставі аналізу законодавства та поглядів науковців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес становлення правових відносин щодо права власності на ліси в радянський період характеризувався достатньою кількістю нормативно-правових актів, прийнятих на розвиток тогочасного лісового та земельного законодавства, які закріпили, що державна власність є оптимальною формою власності на усі природні ресурси, і в тому числі на ліси. Одним із перших законів радянської влади був декрет «Про землю», прийнятий 26 жовтня 1917 р., яким скасовувалося право приватної власності на землю, її надра, ліси й води та встановлювалося право виключної державної власності на них. Земля стала власністю держави та територіальних громад і вилучалася з цивільного обороту. Землю могли отримати в користування лише ті особи, які на ній працювали. В селянському наказі декларувалося, що земля, надра, води, ліси, які мають загальнодержавне значення, переходять у виключне користування держави, а всі інші об'єкти (мілкі ріки, озера а також інші ліси) — в користування місцевих громад, за умови завідування ними органами місцевого самоврядування [2, 75; 3, 340]. Внаслідок цього в радянський період приватна власність на ліси була повністю скасована, і тим самим утвердилася цілковито одержавлена модель відносин власності.

Декрет ВЦВК «Про ліси» від 27 (14) травня 1918 р. визначив основні принципи соціалістичної організації лісового господарства з метою використання лісів в інтересах усього народу. Даний документ встановив новий правовий статус лісів в державі [4, с.3]. Паралельно з цими документами приймаються нормативно-правові акти, які встановлюють порядок використання лісів, що докорінно змінює систему лісових правовідносин. Націоналізація лісів стала підставою для виникнення нового типу лісових відносин.

Окрім цього, 10 грудня 1928 р. прийняті постанова ВЦВК і РНК РРФСР «Про обов'язковість постанов місцевих виконкомів про охорону лісів і насаджень від розкрадань і винищення та про накладання за їх порушення стягнень в адміністративному порядку», постанова РНК СРСР від 14 травня 1931 р. «Про охорону лісів від пожеж», постанова РНК СРСР від 31 липня 1931 р. «Про організацію лісового господарства», за яким усі ліси СРСР поділялися на дві зони — лісокультурні і лісопромислові — з різними режимами рубки. У 1936 р. була особливо виділена водоохоронна зона лісів. Все це сприяло подальшому впорядкуванню лісового господарства СРСР [5, 39].

Отже, лісове законодавство СРСР 30–40-х років йшло шляхом видання правових актів з окремих питань ведення лісового господарства та використання лісів, їх охорони тощо, головним чином, у формі постанов уряду Союзу РСР та урядів союзних республік. Крім того, ліси та інші природні ресурси, не визнавалися товаром, а отже вони не могли мати вартості і якогось грошового чи товарного еквіваленту. Державні фонди природних ресурсів розглядали цілком відокремлено від товарно-матеріальних і фінансових фондів держави [6, 14].

Після націоналізації лісів у 1918 р. організація лісового господарства опиралась, з одного боку, на загальнодержавну власність основних масивів лісу, а з другого — на принципи ринкової економіки [7].

Проте радянський досвід щодо закріплення виключної державної форми власності на ліси очікуваних результатів не приніс. Як зазначає В. П. Непийвода, внаслідок тривалого монопольного становища державної форми власності в Радянському Союзі дійсний економічний та правовий зміст лісових ресурсів деформувався. Ліс надавали лише в користування державним підприємствам. Він, відповідно, не міг бути предметом купівлі-продажу, обміну, дарування, успадкування чи інших цивільних правочинів, оскільки вони суперечили б принципіві виключної державної власності на ліси. Як наслідок, ліс могли залучати в цивільний чи товарний обіг не як цілий комплекс (земельна ділянка з наявними ресурсами та корисними властивостями), а лишень у вигляді заготівельної сировини (здебільшого деревини) [8, 151–152].

Як зазначає В.В. Костицький, природні багатства Українських Карпат також стали предметом великих спекуляцій, що обумовлено розміщенням там іноземного капіталу. В 1928 р. влада продала за 35 млн крон акціонерному товариству «Латориця» маєток австрійського графа Шенборна-Бухгейма (132 тис. га землі та лісових угідь вартістю 400–500 млн крон). Цьому ж товариству було продано 131,1 тис. га землі в теперішній Закарпатській області із 240 тис. га землі, що підлягала розподілу між селянами за умовами аграрної реформи [9, 9].

Таким чином, у реальному житті відбувалась експлуатація лісів, неефективність охорони лісів від шкідників, пожеж, заболочування, незадовільний стан науково-дослідницьких робіт, що призвело до помітного виснаження лісових ресурсів України. Отже, на нашу думку, в умовах виключної державної власності ліс як земельна ділянка з його корисними властивостями не міг визнаватися об'єктом товарно-грошового обігу, тобто перебувати у приватній власності фізичних або юридичних осіб.

Впродовж наступних 1930–1950 рр. у Радянському Союзі спостерігається надмірна експлуатація лісів, яка призвела до руйнівних наслідків для лісів території України. На початку 1930-х рр. лісове господарство було об'єднане з лісовою промисловістю, тобто підпорядковане їй. Основні заготівельники деревини були звільнені від плати за неї, рубати ліс стали відповідно до потреб споживачів деревини. У наступні тридцять років основним завданням лісового господарства було забезпечення деревиною саме народного господарства. Індустріалізація, колективізація, війна, відновлення зруйнованого господарства — все це потребувало деревини, і ліс знову рубали за потребою. Окремого, спеціалізованого державного органу управління лісами і лісовим господарством у цей період не було. Відповідні функції виконували управління у складі органів керівництва промисловістю або сільським господарством. При цьому підпорядкованість лісового господарства і структура управління змінювалися кожні 2–3 роки. Це негативно вплинуло на стан лісів, що проявилось у різкому зменшенні придатних до експлуатації лісів у рівнинних регіонах України. Потреба

України в лісових ресурсах задовольнялася за рахунок ввезення деревини в основному з Росії та Білорусі [7].

Безумовно, в радянський період вживалися й заходи стосовно охорони лісів, про що свідчить ціла низка законодавчих актів з цього питання. Але їх використання досить часто мало декларативний характер. Крім цього, нормативно-правові акти щодо охорони та захисту лісів не завжди були досконалими. З приводу цього постановою РНК СРСР від 31 червня 1931 р. «Про організацію лісового господарства» передбачалося, що з метою регулювання вирубки лісу, лісовідродження, покращення режиму річок Волги, Дону, Дніпра ліси необхідно розділити на дві зони: зону лісопромислового і зону лісокультурного значення. З метою збереження Дніпра було визнано ліси в межах однокілометрової смуги по обидва боки річки водоохоронними з повною заборонаю їх вирубки, за виключенням перестояю і мертвого лісу [10].

В цей період державні заходи спрямовувалися на здійснення консервативної або заповідної охорони лісів, тобто їх охорони як окремих природних об'єктів. У той же час інтенсивний розвиток народного господарства України відповідно викликав зростання експлуатації лісових ресурсів. Тому з метою охорони і раціонального використання лісів необхідно було створити єдиний відомчий орган, який зміг би зосередити комплексне ведення лісового господарства. Таким органом по управлінню лісовим фондом став Державний комітет з лісового господарства, до функцій якого входили: всебічний розвиток лісового господарства як складової частини народного господарства, підвищення лісових ресурсів, їх облік і вивчення, охорона лісів від пожеж, самовільних порубок та інших порушень лісового законодавства [10].

У період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. та повоєнні роки розвиток лісового законодавства продовжує залишатися одним із завдань господарсько-організаторської діяльності СРСР. Це знаходить свій прояв у важливих для охорони лісу законах. Так, постановою РНК СРСР від 21 червня 1945 р. були затверджені Правила відпуску лісу на корені в лісах союзного значення, що діяли до 1955 р. Крім встановлення порядку відведення та використання лісосічного фонду, Правила встановлюють обов'язки заготівельників по охороні лісу. Практично через місяць уряд СРСР видає постанову про заходи з відновлення та освоєння сівозмін, за допомогою яких зберігається та покращується родючість ґрунтів в інтересах отримання високих урожаїв сільсько-господарських культур [6, 43].

З метою поліпшення ведення лісового господарства в 1947 р. було створено Міністерство лісового господарства СРСР. Крім того, було прийнято Правила сінокосіння і пасіння худоби в лісах (17 серпня 1947 р.), Правила пожежної безпеки в лісах СРСР (6 квітня 1949) та ряд інших законодавчих актів.

В той же час Порядок ведення господарства та лісокористування в колгоспних лісах визначався Положенням про колгоспні ліси, яке було затверджено Радою Міністрів СРСР 25 січня 1955 р. № 317. Дані ліси призначалися для задоволення потреб колгоспів і колгоспників у деревині, в побічному користуванні, для розвитку лісових промислів. Крім того, вони виконували полезахисні,

протиерозійні, водоохоронні та інші функції. Колгоспи, як зазначається в Положенні про колгоспні ліси, були повноправними користувачами колгоспних лісів. Своєрідність права користування колгоспним лісом полягає в тому, що колгосп не тільки сам користувався ним (використовував деревину та інші продукти для задоволення потреб господарства колгоспу і колгоспників), але й відпускає деревину різним споживачам [11, 61].

Починаючи з 1950-х рр. обсяг лісозаготівлі в Україні пересічно на 300 % перевищував розрахункову лісосіку. У Київській області ще у 1959 р. вирубали лісосічний фонд 1977 р. Небаченими темпами спустошували карпатські ліси. Тільки за чотири роки (1956–1960) там вирубали половину запасу «умовно стиглої» деревини, наявної на 1 січня 1956 р. «Умовність» полягала в тому, що вік рубання знизили зі 120 до 80–90 років. Наукові принципи неодноразово докорінно переглянуто і «скоректовано» на користь лісоексплуатації. Так, наприклад, способи обчислення розрахункової лісосіки з 1957–1973 рр. переглядали тричі [8, 152]. У зв'язку з поганим станом господарства в колгоспних лісах на той час в багатьох союзних республіках були прийняті постанови про упорядкування ведення господарства в колгоспних лісах. У прийнятих більшістю союзних республік законах про охорону природи також значне місце приділяється охороні лісових багатств країни. Однак, незважаючи на ряд вжитих заходів, у практиці ведення лісового господарства відчувалися значні недоліки. Наслідком яких стало затвердження Міністерством сільського господарства СРСР 30 червня 1955 р. Правил ведення господарства в колгоспних лісах [11, 67].

Завершальним етапом розвитку лісового законодавства у радянський період кінця 60-х — початку 70-х рр. стала Постанова Ради Міністрів СРСР від 23 вересня 1969 р. № 792 «Про затвердження Положення про Державний комітет СРСР з лісового господарства» [12, 91].

З викладеного випливає, що законодавча діяльність СРСР в галузі лісового законодавства щодо права власності на ліси була досить інтенсивною як за обсягом виданого нормативного матеріалу, так і за об'ємом охоплених регулюванням відносин. Її результати полягали в тому, що радянській владі на той час вдалося домогтися раціональної експлуатації лісів, не тільки не виснаживши їх, але й примноживши. Так, в 1956 р. обсяг лісозаготівель в СРСР був майже в 6 разів більше, ніж у Росії в 1913 р. За 40 років Радянської влади відновлені і посаджені нові ліси на площі 8473 тис. га, не рахуючи захисних лісових полос [5, 45]. Однак за такого інтенсивного розвитку промислового виробництва, що безмежно використовувало ліси, запланованих заходів було недостатньо.

На конституційному рівні питання охорони природи широко розкривалися в Конституції СРСР від 7 жовтня 1977 р. і в Конституції УРСР від 20 квітня 1978 р. Зокрема, в ст. 11 Конституції СРСР та ст. 11 Конституції УРСР було чітко закріплено виключну власність держави на землю, її надра, води й ліси. Не менш важливим моментом конституційних основ лісового законодавства СРСР та УРСР був зміст ст. 18 Конституції СРСР та ст. 18 Конституції УРСР,

в яких зазначалося, що в інтересах нинішнього та майбутніх поколінь у СРСР здійснюються необхідні заходи для охорони і науково обґрунтованого, раціонального використання землі та її надр, водних ресурсів, рослинного й тваринного світу, для збереження в чистоті повітря і води, забезпечення відтворення природних багатств та поліпшення середовища, яке оточує людину [13; 14].

Водночас лісове законодавство радянського періоду отримало подальший розвиток після прийняття постанови Верховної Ради СРСР від 20 вересня 1972 р. «Про заходи по подальшому поліпшенню охорони природи і раціональному використанню природних ресурсів», постанов уряду СРСР від 29 грудня 1972 р. «Про посилення охорони природи і поліпшення використання природних ресурсів», від 1 грудня 1978 р. «Про додаткові заходи по посиленню охорони природи і поліпшенню використання природних ресурсів» [10].

Наступним етапом розвитку лісового законодавства стало прийняття Основ лісового законодавства СРСР, затвердженого Указом Президії Верховної Ради СРСР 13 грудня 1977 р., яке послужило передумовою регулювання лісових правовідносин в союзних республіках. Яскравим прикладом такого регулювання слугувало прийняття Верховною Радою Української РСР 13 грудня 1979 р. Лісового кодексу УРСР, який врегулював лісові відносини з метою забезпечення раціонального використання лісів, їхньої охорони й захисту, відтворення і підвищення продуктивності для задоволення потреб народного господарства та населення в деревині й іншій лісовій продукції, посилення водоохоронних, захисних, клімато-регулятивних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих та інших корисних природних властивостей лісів [15, ст. 3]. В той же час у положеннях Основ лісового законодавства СРСР зазначалося, що законодавство покликане активно сприяти науково обґрунтованому, комплексному використанню лісів, їх планомірному відродженню і ефективній охороні в інтересах сучасного і майбутнього поколінь в дусі високої відповідальності за бережливе господарське ставлення до лісу, як важливої складової частини природних багатств [16].

Проте декларативні лісоохоронні заходи, передбачені у даних нормативно-правових актах, були недостатніми для ефективного їх виконання, ведення лісового господарства та раціонального використання лісових ресурсів.

Розвиток радянського лісового законодавства на початок 70 — кінець 80-х рр. характеризувався прийняттям кодифікованих актів у сфері регулювання лісових правовідносин, створенням Державного комітету з лісового господарства тощо. 7 жовтня 1977 р. Верховною Радою СРСР були прийняті Основні напрямки економічного і соціального розвитку СРСР на 1981–1985 рр. і на період до 1990 р., в яких вказувалося на необхідність посилити охорону лісів від пожеж та захист їх від шкідливих комах та хвороб, розширювати захисне лісорозведення, створювати нові зелені зони в містах, селищах та навколо них [12, 5–6].

Крім того, на відомчому рівні в подальшому були прийняті такі законодавчі акти, як всесоюзного, так і республіканського значення: Основні положення з лісового насінництва в СРСР, затверджені наказом Держкомлісгоспу

СРСР від 24 березня 1976 р. № 71; Постанова Верховної Ради СРСР «Про заходи щодо подальшого поліпшення охорони лісів і раціонального використання лісових ресурсів» від 17 червня 1977 р.; Постанова Ради Міністрів СРСР «Про порядок віднесення лісів до протиерозійних, особливо цінних лісових масивів та інших категорій захищеності» від 11 січня 1979 р. № 37; Інструкція про порядок віднесення лісів до категорій зависності, затверджена наказом Держкомлісгоспу СРСР від 24 вересня 1979 р. № 157; Інструкція про порядок ведення державного обліку лісів, затверджена наказом Держкомлісгоспу СРСР від 19 жовтня 1982 р. № 148; Інструкція по здійсненню побічних лісових користувань в лісах СРСР, затверджена наказом Держкомлісгоспу СРСР від 13 грудня 1982 р. № 175; Наказ Держкомлісгоспу СРСР «Про розроблення та реалізацію цільової комплексної програми зі створення в Європейсько-Уральській зоні СРСР постійної лісосировинної бази на основі плантаційного способу вирощування балансової деревини хвойних порід» від 11 травня 1982 р. № 63 тощо [12].

Крім того, слід зазначити, що в колишньому СРСР інтереси лісоексплуатації завжди панували над інтересами охорони лісів. Наприклад, 1984 р., щоб зберегти генетичний фонд подільських грабових дібров у лісах Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей пропонували виділити 51 генетичний резерват загальною площею близько 2 тис. га. Однак такі пропозиції було відхилено внаслідок заперечень лісозаготівельників, оскільки ці ліси склалися здебільшого зі стиглих і таких, що пристигали, деревостанів [8, 152].

Висновки і перспектива подальших розробок. Таким чином, радянський досвід ведення лісового господарства є крайнім проявом одержавлення лісів із усіма негативними наслідками, які впливали з даного процесу. В СРСР лісоексплуатація панувала над інтересами охорони лісів, оскільки виключна державна власність на ліси не виступала гарантією ефективного розвитку лісового господарства. З моменту набуття незалежності 24 серпня 1991 р. в Україні продовжувала діяти отримана в спадок від командно-адміністративної системи недосконала державна форма власності на природні ресурси, в тому числі і лісові, яка стояла на перешкоді ефективного природокористування. Протягом 90-х рр. у лісове законодавство України так і не було внесено відповідних змін щодо реорганізації системи прав власності, придатної для ефективного розвитку ринкових відносин.

Література

1. Соловій І. П. Інструменти лісової політики в умовах формування ринків екологічних послуг лісів / І. П. Соловій, Л. Ф. Монастирська // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. — 2005. — Вип. 15.7. — С. 119–125.
2. Лапчак І. В. Становлення лісового права та законодавства України // Малий та середній бізнес (Право. Держава. Економіка). — 2010. — № 3–4. — С. 72–79.
3. Рябець К. А. Екологічне право: історичні засади формування до періоду одержання Україною незалежності // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2009. — № 2. — С. 338–350.
4. Державний комітет лісового господарства України. Науково-інформаційний центр лісоуправ-

- ління. Закони про ліси України радянського періоду // Науково-технічна інформація. — 2009. — Вип. 4. — 63 с.
5. Колбасов О. С. Советское законодательство об охране природы за 40 лет // Правоведение. — 1958. — № 1. — С. 37–46.
 6. Колбасов О. С. Экология: политика — право. Правовая охрана природы в СССР / О. С. Колбасов. — М. : Наука, 1976. — 230 с.
 7. З історії лісового господарства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=36143&cat_id=32867
 8. Непийвода В. Правове регулювання в галузі лісів. Доба утвердження підтриманого розвитку / Василь Непийвода. — К. : НДІ приват. права і підприємництва, 2004. — 339 с.
 9. Костицький В. В. Економіко-правові проблеми охорони і використання лісів Українських Карпат / В. В. Костицький. — Івано-Франківськ, 1993. — 44 с.
 10. Лазаренко Я. Становлення законодавчих систем в Україні. Розвиток лісового законодавства України [Електронний ресурс] / Я. Лазаренко. — Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/chapter/2/23/800>
 11. Заславская Л. А. Правовое положение колхозных лесов // Правоведение. — 1962. — № 3. — С. 59–68.
 12. Сборник нормативных материалов по лесному хозяйству / сост.: Л. Е. Михайлов, А. Б. Бронина. — М. : Лесн. пром-сть, 1984. — 317 с.
 13. Конституція СРСР від 7 жовтня 1977 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm>
 14. Конституція Української РСР від 20 квітня 1978 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=888-09>
 15. Лесной кодекс Украинской ССР. — К. : Политиздат, 1981. — 75 с.
 16. Основи лісового законодавства Союзу РСР і союзних республік : затв. Законом СРСР від 17 черв. 1977 р. // Відомості Верховної Ради СРСР. — 1977. — № 25. — Ст. 388.

Анотація

Юрчишин Н. Г. Правове регулювання інституту права власності на ліси у радянський період (1917–1990 рр.): становлення та розвиток. — Стаття.

Автор статті досліджує розвиток інституту права власності на ліси у радянський період. Даний період характеризується пануванням державної власності на ліси. Оцінюється ефективність законодавчої діяльності щодо правового регулювання права власності на ліси.

Ключові слова: ліс, лісове законодавство СРСР, право власності на ліси.

Аннотация

Юрчишин Н. Г. Правовое регулирование института права собственности на леса в советский период (1917–1990 гг.): становление и развитие. — Статья.

Автор статьи исследует развитие института права собственности на леса в советский период. Данный период характеризуется господством государственной собственности на леса. Оценивается эффективность законодательной деятельности относительно правового регулирования права собственности на леса.

Ключевые слова: лес, лесное законодательство СССР, право собственности на леса.

Summary

Yurchyshyn N. G. Legal regulation the institution of right of property to forests in the Soviet period (1917–1990 years): establishment and development. — Article.

The article explores the development of the Institute of ownership of forests in the Soviet period. This period is characterized by the domination of state ownership of forests. The author evaluates the effectiveness of legislative activity on the legal regulation of ownership of forests.

Keywords: forest, forest legislation of the USSR, the ownership of forests.